

A magyarországi iparosodás kezdetei

A II. internacionálé 1889. évi megalakuló párizsi kongresszusa május 1-jét harcos nemzetközi proletárünneppé nyilvánította, emlékezésül arra, hogy 1886. május 1-jén a chicagói nagy megmozduláskor több munkás rendőrsortúzó áldozatául esett. Az európai munkásság 1890-ben rendezett először a kongresszusi határozat szellemében május 1-jén tüntetéseket. Ezen a napon az Osztrák–Magyar Monarchia ipari központjaiban is voltak már munkásfelvonulások és tüntetések, számos helyen sztrájkoltak. Legfontosabb követelésük az általános választójog bevezetésére irányult.

A szervezett ipari munkásosztály kialakulása feltételezi a gyáripár létezését, ami azonban a világon nem egyszerre fejlődött ki. Magyarországon a gyáripár és függvényében a munkásosztály a múlt században izmosodott számottevő és hatékony erővé. Az alábbiakban megismerjük felvázolni ennek kezdeteit.

Magyarország a fejlettség viszonylag alacsonyabb szintjén ért a modern iparosodás küszöbére, mint a nyugati országok. A modern iparosodás feltétele a XIX. század közepén végbement gazdasági fejlődés eredményeként az 1880-as évekre értek meg, s ekkor kerülhetett sor a nagyipari fejlődés igazi fellendülésére.

A kiegyezés — 1867 — után az ipari alapítások nagyobb része már nem külföldi, hanem hazai vállalkozók nevéhez fűződik. A hazai burzsoázia elsősorban a malom-, szesz- és építőanyag-iparban jeleskedett, de találkozunk velük más iparágakban is. Vezető iparágunk ekkoriban a malomipar volt. Az új üzemek alapításán kívül — különösen a fém- és gépiparban — a régi, hagyományosan működő kisüzemekből is fejlődtek ki modern nagyvállalatok.

Iparosodásunk az Osztrák–Magyar Monarchiában elfoglalt helyünk miatt a nyugat-európaítól eltérően alakult. Először azokban az iparágakban fejlődött, amelyek a nyersanyagbőség révén előnyben voltak, nagy piacokkal rendelkeztek, s ezért vonzották a tőkét. Ilyen volt mindenképp a malomipar, amely akkoriban került a világ élére. Mivel iparosodásunk kezdetei egybeestek a nagy vasútépítésekkel, viszonylag korán fejlődésnek indultak a nehézipar ágai, mint a szén- és vasércbányászat, a vaskohászat és a gépgyártás. Ezen felül nálunk a vas- és gépiparnak történeti hagyományai voltak, s itt az osztrák és cseh ipar versenye sem jelentkezett olyan elnyomó erővel, mint a könnyűiparban.

A múlt század 80-as éveiben a nagyipar új területeket hódított meg. Ekkor kezdődött a bőr- és üvegegyipar korszerűsítése, ekkor indult meg a gyáripár több új ágának fejlődése (pamut- és jutaipar, cellulózgyártás, olajfinomítás, műtrágyagyártás, elektrotechnikai ipar), és ekkor lendült föl néhány más nagyipari ág, mint a cukor-, téglá-, sör- és gépgyártás, a kohászat. S egy évtizedes gyors növekedés után a századfordulóra — szemben a kisiparral — már a gyáripár vált uralkodóvá az ipari termelésben.

A századfordulóra ugyanis hatalmas építkezések bontakoztak ki országwide, s az iparosodás súlypontja áttolódott a beruházási javak gyártására, hiszen az építkezések szinte megkövetelték az építőanyagipar, a gépipar és a vegyipar fejlesztését. Az élelmiszeripar vezető szerepét tehát átvette a nehézipar.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kisipar eltűnt volna. Magyarországon feltűnően nagy volt a kisüzemek, különösen a segéd nélküli dolgozó kisiparosok aránya: 22,7 százalék. A nagyüzemek viszonylagos súlya megközelítette a fejlett országokét, s nagyobb volt, mint Ausztriában! A kettő között azonban aránytalanul kis mértékben voltak képviselve a középüzemek. Ez a szerkezeti aránytalanság még szembevetésben, ha tudjuk, hogy gépiparunkban például az 500-nál nagyobb létszámú üzemekben a dolgozók 60 százaléka, míg Németországban ugyanekkor csak 35 százaléka dolgozott. A gépesítés és a koncentráció magas foka a vas- és acélgyártásra, a gépiparra, a vegyiparra, a textiliparra, a papíriparra és az élelmiszeriparra volt jellemző. Ezekben a foglalkoztatottaknak több mint fele száznál nagyobb munkáslétszámú üzemekben dolgozott.

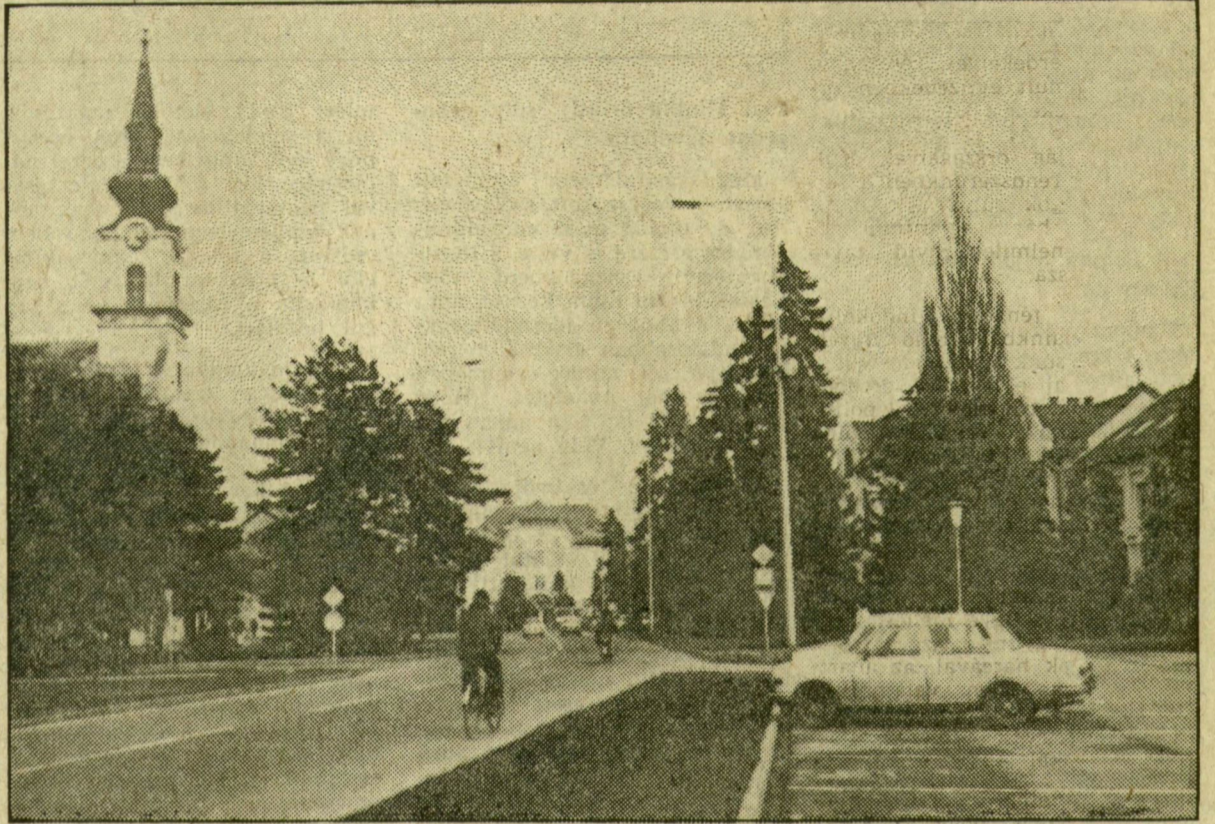
Ez a modern gyáripár olyan mértékben koncentrált Budapest és környékén, mint egyetlen más ország fővárosában sem. 1910-ben a mai Budapest területén az ország lakosságának 5,1 százaléka élt (ma 20 százaléka), az összes ipari keresőknek viszont 18 százaléka.

A magyarországi gyáripár-nagyipár most változó kialakulásával együtt jött létre és fejlődött szervezett osztálya az az ipari munkásság, amely kiharcolta, hogy utóda minden esztendőben megülhessék május 1-jének, vagyis a munkának a piros betűs ünnepét.

CSONKARÉTI KÁROLY

CSONGRÁD — TEGNAP, MA, HOLNAP

Az építészeti sebhelyek is gyógyíthatók

Csongrád tágas főterén régít és újat harmonikusan olvasztja össze a sok fa és gondozott zöldterület

Aligha véletlen, hogy a Magyar Urbanisztikai Társaság a településtervezés időszerű kérdéseit számbavenni az elmúlt év tavaszán Szentendrén és Veszprémben, a közelmúltban pedig Csongrádra hívta meg a tervezővállalatoknál és az államigazgatásban dolgozó urbanisztikai szakembereket. E három város elmúlt évtizedekbeli fejlődési folyamatában ugyanis jól nyomon követhető a városrendezési elvek időközbeni változásai. Az értékelés, a közelmúltban pedig Csongrádra hívta meg a tervezővállalatoknál és az államigazgatásban dolgozó urbanisztikai szakembereket. E három város elmúlt évtizedekbeli fejlődési folyamatában ugyanis jól nyomon követhető a városrendezési elvek időközbeni változásai. Az értékelés, a közelmúltban pedig Csongrádra hívta meg a tervezővállalatoknál és az államigazgatásban dolgozó urbanisztikai szakembereket.

A csongrádi szakmai ankét résztvevői közül néhány előadó, illetve hozzászóló gondolatait adjuk most közre abban a reményben, hogy e dél-alföldi város tudatos és koncepciózus fejlesztésével összefüggő kérdések nem érdemtelenek a fél száz kilométerrel távolabb élő városiakok figyelmére sem.

Elekes Andrásné (VÁTI), a város első általános rendezési tervének készítője érdekes jelenségre világított rá. Nevezetesen: Csongrád annak ellenére megőrizte „emberi” léptékét, hogy a hatvanas évek elején-közepén az akkor húszezer lelkes várost harminezresre prognosztizálták, s ennek megfelelően erőteljes lakásépítési ütemet, városközponti sanálásokat terveztek. Am a város „ellenállt”, pontosabban az akkor oly korszerűnek mondott házigyári panelek építkezések nem vettek a történelmi városmagot

Városvédők vagy támadók? — Bölcsék a fán?

elsőpró, letaroló lendületet. (Hogy mára Csongrád harmonikusan, a városiakok tűrőképességét is követő ütemben alakult át, az annak a „véletlennek” is köszönhető, hogy a csongrádi vizlépcső tervbe vett városfejlesztési határait a beruházás elhalasztása késleltette, a rendezési terv újragondolására, újrafogalmazására készítette a várospolitikusokkal szövetkező tervezőket. Az általános rendezési tervek második, 1978-as és harmadik, 1986-os „generációja” már a Csomiterv műhelyében készült.)

Kiss Lajos, mint vezető tervező, s mint folyamatos „művezetést” is végző városrendező saját bevallása szerint szerencsés helyzetben volt: épp a tartós másfél évtizedes munkakapcsolat miatt felbecsülhetetlen értékű információkkal rendelkezett. „A helyi tanács vezetői és munkatársai — a tanácsi ciklikusságotól függetlenül — értő, korrekt és inspiráló partnerek voltak... Minden olyan tervfajta részese vagy „gazdája” lehettem, ami — kis túlzással — egy városban előfordulhat. Megérhettem saját terveim bukását és szinte változatlan ér-

vényesülését...” Ez előbbire egy példát, ugyancsak a városrendező előadásában: „a városközpont egyik főterén örököltünk három közepmagas házigyári lakóépületet. Miután tizenöt év alatt sem tudott a várostestben teljes mértékben integrálódni, ezért a továbbfejlesztésre kellett kísérletet tennünk. Keretező módon, az eredeti tömbhatárokat követő magastetős kiszűlésszel és szolgáltatóházzal szándékoztunk a város építészeti sebhelyeit gyógyítani.”

Molnár József tanácselnök a városfejlesztés néhány mai aktuális feladatát minősítik, pártolják vagy éppen vétőzzák? Miként lehetne feloldani azt az ellentmondást, hogy miközben a város büszke zöldterületeire, ártereire, vízeire, ugyanakkor hátat is fordít folyóinak, elzárkózik előlük? S a sor még folytatható a fizetőképes magánerő bevonásával (például az infrastrukturális fejlesztésekbe); az indokolatlan építési tilalmak felülvizsgálatával, környezetvédelmi kérdésekkel — ezekre is választ, megoldást kell találni az elkövetkezendő években.

Miközben hallgattam a csongrádi ankét előadóit, néhány olyan mondatot is feljegyeztem, amit befejezésül idéznék — bővebb kifejtés nélkül. Kaszta Dénes (Pest Megyei Tervező Vállalat): Ezekben a városközponti tizemeletekben engem nem az zavar, ami fent van, hanem ami lent, a járókelő szemmagasságában nincs! Maróthy Győző (Csomiterv): A legfontosabb volna a táji és az építészeti környezet szerencsés összhangját megtartani az elkövetkezendő években is. József Dénes (EVM): Finomabb, rugalmasabb környezetalkotásra van szükség. Az építésznek a dinamikus városfejlődés szakaszának lezárulásával sem szabad visszavonulni. Kiss Lajos (Csomiterv): A városrendező — az utóbbi évek városvédő akciói láttán — elgondolkodik: a támadókhoz sorolja-e magát, vagy a védőkhöz. Barna Gábor (Magyar Urbanisztikai Társaság): Nem lehet egy szakma belülye, hogy milyen egy város. A legszeleesebb közvéleményen is múlik, hogy szertit-e lakóhelyüket az ott élők, s ezt beleszólási jogukkal élve hitelesítik is. Eke Károly (Csongrád országgyűlési képviselője): Illyés Gyula drámájában a bölcsék megfosztanak egy várost az ivóvíztől. Büntetésből felzavarják őket egy fára. Kívánom, hogy Csongrád városrendezői ezután se legyenek bölcsék a fán.

PÁLFY KATALIN

Munkák és mündérok

Ha az utóbbi hónapban nem olvastam és hallottam százszor, hát egyszer sem: „bizony, elvesztette ez és ez a szakma, hivatás a becsületét, sürgősen vissza kellene szerezni”... Nyilatkozzák ezt joglaga a pedagógusok, az egészségügyiek, a vasutasok, a szakmunkások, a suszterek, a postások, a rendőrök, a színészek, írók, s talán a kondások nevében is. Mindannyiunk nevében. És mi megadóan bólogatunk, mert tényleg: vissza kellene adni a munkák és mündérok becsületét, mert ha nem tesszük, akkor rájuk ragad a becsület ellentétének jelzője. De hát lehetséges? Lehetséges, hogy egy egész ország szinte valamennyi szakmája, foglalkozása, hivatása hasonló gondokkal küzd? Ha cik-kem hangját „harcosra és optimistára” venném, most elverhetném a port a sok elhamarkodottan általánosító, pesszimista nyilatkozón, mert ugye azért vagyunk még néhány százan, ezren, akik úgy érezzük, hogy a mi munkánk és mündéruk becses is, becsületes is! De én nem akarom elfedni a bajt. Amiről a sűrűn hallható-olvasható nyilatkozatok szólnak, komoly bajt jelez. Nem is annyira a körülményekben, hanem in-

kább a bennünk rejlő bajt. Egy pszichózt jelez, mely — ha kollektív méretekben hatalmasodik el — szinte megállíthatatlan. Baj van a társadalmi munkamegosztással, a közös értékrend normáival, ha szinte minden felsorolható foglalkozás képviselői úgy érezhetik — s ismétlem, joggal! —, hogy gyengült egy-egy szakma rangja, társadalmi megbecsülése, a bányásztól a marosig, a tanácsai adminisztrátortól az üzemmérnökig és tovább.

Tudom, furcsa világban, melléküzemágak, gmk-k, vgm-k, pjt-k, kizsövetkezetek, szerződéses üzletek, butikok, külföldi munkavállalások világában élünk. E pillanatban is háttér-rádióból a reformról ömlik a szó, mely — mint mondják — áldozatokkal jár, de lassan úgy tetszik, minden réteg, minden szakma úgy érzi, máris áldozatává vált a politikai-társadalmi-gazdasági átrendeződésnek: már nemcsak a kisiparosok, a feltalálók panaszkodnak, hanem a gyárigazgatók, téeszelnökök, sőt a miniszterek is. Pedig hát, valljuk meg, abszurd helyzet: az mégiscsak lehetetlen, hogy

egyetlen szakma, egyetlen réteg se legyen elégedett pillanatnyi anyagi és erkölcsi megbecsülésével! Vagy ha mégis lehetséges, akkor bizony újra kell gondolni egész társadalmunkat, annak felépítését és működését, mert gondoljuk meg: milyen képet fest magának rólunk az ifjúság, milyen pályára szegődik önként gyermekünk, ha ebben a bizonytalan, panaszosan gomolygó szakmai leértékelődésben kell tájékozódnia?

A publicistának viszonylag könnyű a dolga, ha diagnózist ad: ami megtörtént, az megtörtént. De mi legyen a kúra? Itt, sajnos, megint csak közhelyekre számíthatunk. Hiszen olyan megújulásra volna szükség minden hivatás, foglalkozás, munka területén, mely az egyénre épül, s ugyanakkor amelyet a vezetés (minden szinten!) támogat és érvényesít. Hogy a jó cipésznek, látszerésznek, utca-seprőnek, szeméztállítóknak, szerelőnek, kovácsnak, szabónak, költőnek, muzsikusknak, vasutasnak, mérnöknek, orvosnak, tanárnak érdemes legyen valóban jól dolgozni. Ehhez azonban versenyhelyzet kell.

Ehhez ki kell rekeszteni — akár a munkából is — a rosszakat: a lustákat, a lelkiismeretlenségeket, a tehetségtelenségeket. S tegyük hozzá, ki kell rekeszteni a rossz munkaerőket, az igazgatók, osztályvezetők, titkárok, miniszterek, közfunkciót viselők közül is.

Vagyis hát a szakmák és mündérok becsületét csak a folyamatosan ellenőrzött versenyhelyzet állíthatja vissza. Ne áltassuk magunkat: ez nem más, mint maga a működésképes demokrácia. Hogy ne csak képviselőt, de orvost, susztert, szerelőt is válasszunk szabadon, s a gyöngébb, lustább, tehetségtelenebb ne élhessen vissza monopólyhelyzetével. A szakmák közötti hierarchiát mindig az élet alakítja. A sebészorvos munkája mindig többet fog érni az anyagmozgatóénál. Csak a rossz sebészorvos és a jó anyagmozgató viszonya nem tisztázott egyelőre. Hogy a rossz miniszter és a jó utcaseprő viszonyáról ne is beszéljünk. De ennek tisztázásához nyilvános megmértetés kell, vagyis: demokrácia.

SENTMIHÁLYI SZABÓ PÉTER